

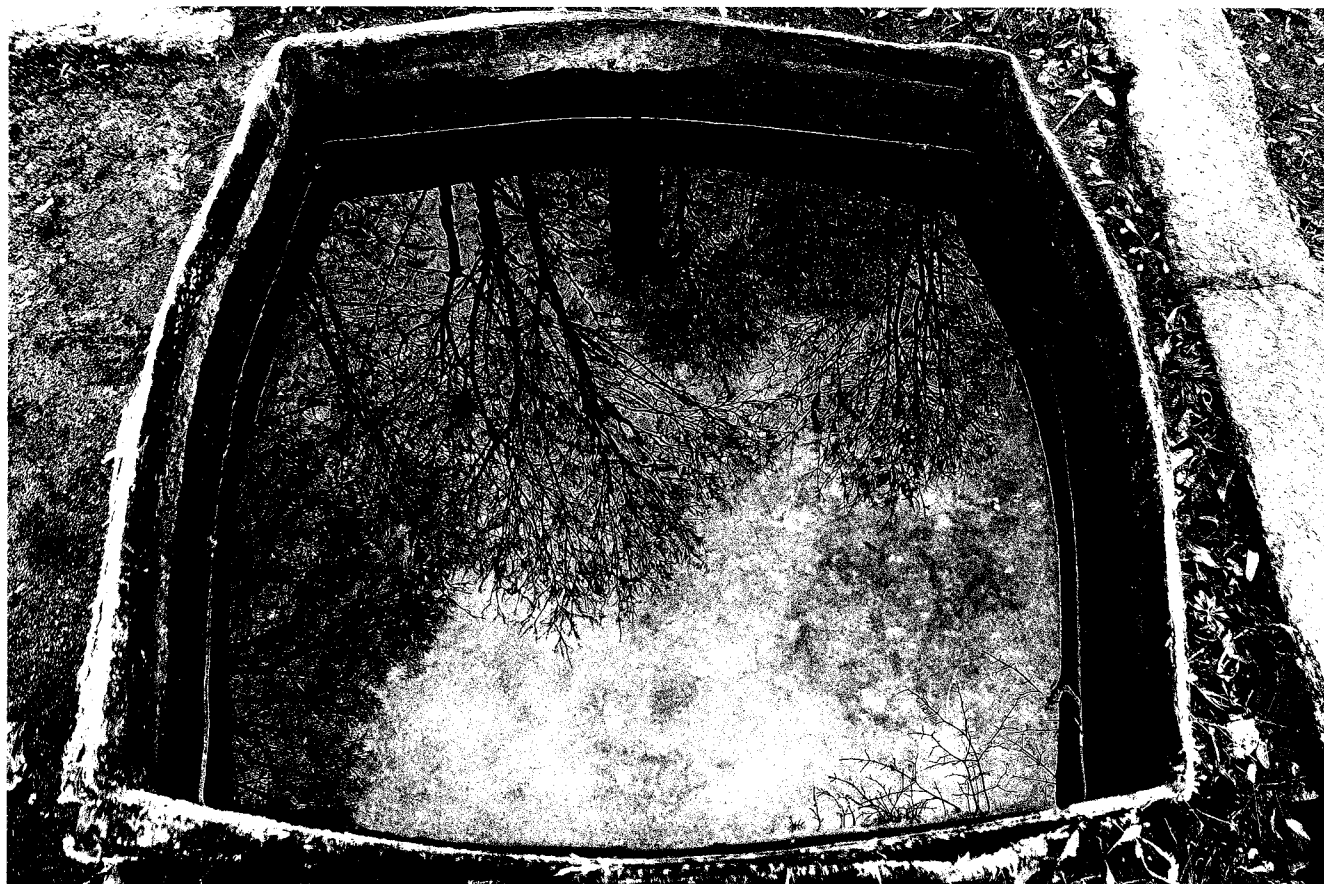
ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2014

7

AIDAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt ketvirti metai. 2014, Nr. 7 (271)
Išėina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01123 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorė GABRIELĖ GAILIŪTĖ
Mob. tel.: (+370) 614 16292
El. paštas: naujasis.zidiny@gmail.com
<http://www.nzidiny.lt>
<http://www.knygynas.nzidiny.lt>

REDAKCIJA

Nerijus ŠEPETYS (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Tomas VAISETA (redaktorius)
Laurynas PELURITIS (redaktorius)
Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografė)
Violeta BOSKAITĖ (dizainerė)
Dainė GALINIENĖ (maketuotoja)

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ (pirm.)
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS
Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARbiai

Ieva ASTROMSKAITĖ, Vilius BARTNINKAS,
Tomas DAUGIRDAS, Marija DRĖMAITĖ,
Bernardas GAILIUS, Liudas JOVAIŠA,
Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,

Jonas MALINAUSKAS, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Mindaugas PAKNYŠ, Juozapas PAŠKAUSKAS,
Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS,
Gražina SVIDERSKYTĖ, Kęstutis ŠAPOKA,
Aurimas ŠVEDAS, Giedrius TAMAŠEVIČIUS,
Egidijus VAREIKIS, Dalia ZABIELAITĖ,
Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Vytautas ALIŠAUSKAS, kun. Vaclovas ALIULIS MIC,
Emilis DAMBAUSKAS, Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

remia rubriką KNYGŲ MUGĖ bei
AISTĖS NOREIKAITĖS ir
MONIKOS ŠIPELYTĖS publikacijas

LIETUVOS MOKSLO TARYBA REMIA VYTAUTO VOLUNGEVIČIAUS, TOMO VAISETO, JUSTINO V. DAUGMAUDŽIO, DOVYDO SKAROLSKIO IR KATARZYNOS KORZENIEWSKOS publikacijas

Projektas „Lituanistikos sklaida žurnaluose
„Naujasis Židiny-Aidai“ ir „Knygų aidai““, finansuojamas
Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros
2009–2015 metų programą. Sutarties numeris Nr. LIT-6-18

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Račių g. 24, 03156 Vilnius
Tiražas 900 egz. Kaina 6 Lt 1,74 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta
tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujasis Židiny-Aidai“, M. Gedminas, 2000

ĮTVIRTINAME VALSTYBĖ

Politinio (ne)sąmoningumo trajektorijos XX a. antroje pusėje

Justinas Dementavičius

Šio straipsnio dėmesio centre – dviejų Lietuvų, išeivijos ir sovietinės, *valstybės* sampratos¹. Akivaizdu, kad jos skyrėsi, bet pagrindinė rūpima skirtis yra politinio mąstymo programos, kurias reprezentavo ir lietuvių visuomenėje siekė įtvirtinti sovietija bei egzilis. Pačią mintį supaprastinai galima suvokti kaip priešpriešą tarp (tarpukario) tradicijos ir (komunistinės) revoliucijos, pliuralistinio ir griežtai ideologizuoto mąstymo, demokratinės ir komunistinės utopijos. Tačiau konstatavus šį faktą nutylima, kaip visos šios tendencijos reikėsi kasdieniame politiniame mąstyme ir ištarse. Dar svarbiau tai, kad dažnai tokie supaprastinimai nuslepia kitą svarbų aspektą – kiek šis dar neseniai lietuviams diegtas mąstymas yra aktualus dabarčiai. Tai yra, tik žvelgiant, kas buvo bandoma pasakyti apie politiką, ir lyginant šias ištaras su dabartinėmis, galima pagrįstai tvirtinti apie besitęsiančią tradiciją ar jos trūkius. Pagrindinė straipsnio tezė: XX a. antroje pusėje ne tik valstybės sąvoka išliko pagrindine politikai išreikšti², bet ir buvo įtvirtinti jos interpretavimo principai, kuriais daugiau ar mažiau remiamasi ir šiuo metu. Kaip ir galima tikėtis iš dviejų Lietuvų, kalbėti na apie du interpretavimo principus. Ir abu užfiksuoti enciklopedijose – rašytinės ištarnos žanre, kurio tikslas susisteminti ir įtvirtinti tam tikrą žinojimą visuomenėje apie ją supantį pasaulį.

Pirmoji interpretacija buvo pateikta *Lietuvių enciklopedijos* t. 33, paskelbtame 1965 m. Pasak šio apibrėžimo, valstybė – tai „nepriklausomas pilietinis vienetas; vienos valdžios tvarkoma piliečių daugybė“, čia pat kukliai priduriant, kad tai „labai nevienodai suprantama ir aptariama sąvoka, nes valstybė istorijos tėkmėje nuolat kinta, reiškiasi daugiopais ir skirtingais pavidalais“³.

¹ Tai jau ketvirtas autoriaus tekstas iš valstybei skirtos ciklo; žr. Justinas Dementavičius, „Ištariame valstybė: Daukanto politinės minties štrichai“, in: *NŽ-A*, 2013, Nr. 4, p. 245–252; „Mokomės sakyti valstybė: Politijos sampratos XX a. pradžios lietuvių visuomenėje“, in: *NŽ-A*, 2013, Nr. 8, p. 582–588; „Ginčijamės dėl valstybės: Apie keturias valstybės sampratas tarpukario Lietuvoje“, in: *NŽ-A*, 2014, Nr. 4, p. 5–16. Straipsniai parengti vykdant LMT podoktorantūros stažuotės programą. Projekto tema: „Modernios lietuviškos politinės minties tapimas: problemos, tekstai ir kontekstai“; sutarties numeris SF-PD-2012-12-31-0453.

Beveik visame straipsnyje daromos išlygos, kad į valstybę galima žiūrėti įvairiai, kad dauguma jos sąvokų yra sudėtingos ir nevienareikšmės. Pateikiant literatūros, kuri geriau padėtų suprasti valstybės fenomeną, sąrašą nurodomi skirtingų tradicijų autoriai (vokiečių legalistas Georgas Jellinekas ir prancūzas Georges'as Bureau, marksizmo istorikas Friedrichas Lenzas), veikalai, siūlantys plačią politinės teorijos raidos apžvalgą (George'o Sabine'o *History of Political Theory*, Karlo Vorländerio *Von Machiavelli bis Lenin*), iš lietuviškų tekstų paminėtini Mykolo Römerio *Valstybė ir Įpilnutinę demokratiją*.

Antroji enciklopedinė valstybės samprata suformuluota po beveik dvidešimties metų, *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* t. 12. Čia kur kas tvirčiau teigiama: valstybė – tai „svarbiausia klasinės visuomenės politinės sistemos organizacija, per kurią valdoma visuomenė ir saugoma jos ekonominė ir socialinė struktūra. Klasinėje antagonistinėje visuomenėje ja disponuoja ekonomiškai galingiausia viešpataujanti klasė (klasės) ir naudoja pirmiausia savo socialiniams priešininkams slopinti, todėl ekonomiškai viešpataujanti klasė tampa ir politiškai viešpataujančia. Kiekviena šios visuomenės valstybė iš esmės yra joje viešpataujančios klasės (klasių) diktatūra“⁴. Kaip ir galima tikėtis, toliau „besigilinantiems“ rekomenduojamos literatūros sąrašas gerokai siauresnis – Friedricho Engelso (pavyzdžiui, *Šeima ir privatinė nuosavybė*) ir Vladimiro Lenino (pavyzdžiui, *Valstybė ir revoliucija*) veikalai bei dogmatiškos sovietinės jų interpretacijos (pavyzdžiui, Leonido Mamuto, Andrejaus Denisovo). Abu enciklopediniai įrašai įkūnija mintijimo apie valstybę trajektorijas, kurios buvo siūlomos lietuviams kaip autoritetingos ir kartu

² Dar išeivijoje kalbininko Prano Skardžiaus buvo klausiama, kaip derėtų vadinti JAV – Jungtinėmis Amerikos Valstijomis ar Jungtinėmis Amerikos Valstybėmis. Atsakydamas į klausimą jis dar kartą pabrėžė, kad reikėtų laikytis tradicijos, kalbant apie politiką vartoti *valstybės* terminą.

³ Kajetonas Čeginskas, „Valstybė“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 33, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1965, p. 54–57.

⁴ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 12, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1984, p. 40–42.

išreiškė tuometinę lietuviškos politinės minties būklę. Pirmosios šio straipsnio dalys ir skirtos būtent šių trajektorijų teorinei specifikai apibūdinti. Paskutinė dalis skirta vėlyvajam sovietmečiui ir Sąjūdžio laikotarpiui, parodant, kurios įvardytosios valstybės sampratos dominavo viešojoje erdvėje (vėl) kuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę. Toks užmojis leis geriau suprasti ne tik trečiame ciklo straipsnyje minėtų paradigmu likimą, bet ir prielaidas šiandien dominuojančios valstybės sampratai atsirasti.

SOVIETINĖS VALSTYBĖS VIZIJOS

Jau kalbėta, kad kairioji, socialistinė ir komunistinė, valstybės sampratos buvo nukreipta į valstybės panaikinimą arba tiksliau – į jos pakeitimą visuomeniniu ar ekonominiu gyvenimu. Panašiai ir sovietinių komunistų tikslas, remiantis Lenino mokymu, buvo perduoti „įrankį“ – pačią valstybę – daugumai (darbo valstiečiams ir proletariatui), kartu šiuo įrankiu sutriuškinant klasinius priešus bei įtvirtinant naują socialinę struktūrą. Tačiau tai tik pirmas žingsnis tikros komunistinės santvarkos link. Antras turėjo būti siekis atsisakyti pačios valstybės kaip išnaudojimo įrankio, atsisakyti bet kokio politinio valdymo. Šioje sampratoje valstybės išnykimas yra neapibrėžtos ateities reikalas, o praktinėje dabarties politikoje ji vertinama technokratiškai – tik kaip instrumentas ateities vertybei pasiekti. Tad valstybė tėra savotiškas aparatas ar mašina, kuris neišaugo iš tautos kaip organiškose valstybės koncepcijose, ji nėra būdas sugyventi visuomenei kaip sociologinėje liaudininkų valstybės koncepcijoje, bet tik valingai konstruojamas ir valdomas mechanizmas siekiant klasinių interesų. Leninas sako atvirai: „Nebuvo atskiro aparato sistemingam smurtui taikyti ir žmonėms pajungti smurtui. Toks aparatas [dabar] ir vadinasi valstybė“⁵.

Panašia dvasia parašyti ir pirmieji į lietuvių kalbą iš rusų išverstai vadovėliai *Valstybės ir teisės teorija*⁶: nuolat referuojant į Leniną ir Staliną, valstybė traktuojama kaip jėgos ir priespaudos įrankis, o jos veikimas aiškinamas pasitelkiant mechanicistines metaforas. Panašiai kaip buržuazijai nuosavybės teise priklausantis kapitalas „įkalina“ proletariata, taip ir valstybės aparatas yra represyvus išnaudojamųjų atžvilgiu. Kiekviena valstybė, net ir pati demokratiškiausia, yra

⁵ Vladimiras Leninas, „Apie valstybę“, in: Vladimiras Leninas, *Raštai*, t. 29: *1919 kovas–rugpjūtis*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954, p. 433.

⁶ Michailas Aržanovas ir kt., *Valstybės ir teisės teorija: Vadovėlis aukštosios mokymo įstaigoms*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 78–107.

⁷ Česlovas Kalenda, „Tobulinant valstybės esmės nušvietimą“, in: *Problemos*, 1969, Nr. 4, p. 110.

⁸ Kęstutis Domaševičius ir kt., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*,

diktatūra, nes tėra „organizuota viešpataujančios klasės jėga“, o pats „diktatūros terminas čia pažymi klasinių valstybės pobūdį antagonistinėje visuomenės ekonominėje struktūroje“⁷. Bene nuodugniausiai ši koncepcija pristatyta ir plėtota ankstyvuosiuose sovietų Lietuvos autorių darbuose. Pavyzdžiui, dar 1967 m. valstybės ir teisės pagrindų vadovėlyje aukštosioms mokykloms supriešinama buržuazinė valstybė, kuri „yra ekonomiškai viešpataujančios klasės diktatūra, būtina kiekvieniui antagonistinei klasei visuomenei“, ir „socialistinė valstybė“, kuri yra „darbo žmonių, su darbininkų klase priešakyje, politinė organizacija, jų įkurta socialinės revoliucijos keliu ir jiems būtina, siekiant socialinius ir komunistiniais pagrindais pertvarkyti visuomenę, apsiginti nuo imperialistų agresijos“⁸. Nors antruoju atveju valstybė ir pateisinama kaip turinti pozityvių elementų, pagrindinės jos funkcijos neslepiamai vadinamos represyviomis.

Atvirai pripažįstama, kad Sovietų Sąjunga yra diktatūra, tačiau, kitaip nei kitos valstybės, ji yra „teisinga“ ir visuose pasaulio kampeliuose siektina (arba neišvengiamai ateisianti) diktatūra. Taip 1975 m. rašyta, kad „proletariato diktatūra yra engiamųjų avangardo suorganizavimas ir viešpataujančią klasę engėjams nuslopinti. Socialistinė valstybė – darbo žmonių, vadovaujamos darbininkų klasės, politinės valdžios organizacija“⁹. Jau perestrojkos metais pačių lietuvių parašytame vadovėlyje *Tarybinė valstybinė teisė* netrūksta formuluočių, kad „klasinės visuomenės politinė sistema yra valstybė, jos organų, politinių ir visuomeninių institutų visuma, per kurią viešpataujančios klasės, o visaliaudinėje socialistinėje valstybėje – *visa liaudis* vykdo savo valdžią, politiką, reiškia savo interesus. [...] Socialistinės visuomenės politinėje sistemoje valstybė užima taip pat pagrindinę vietą [bet] tapusi visaliaudine ji neprarado savo klasinės esmės“¹⁰. Valstybė šioje koncepcijoje vis dar suvokiama tik kaip įrankis kurti komunizmą ir užtikrinti valdžios organų funkcionavimą.

Iki pat devinto dešimtmečio pabaigos proletariato diktatūrinė valstybė suvokiama kaip pereinamasis etapas į visišką valstybės išnykimą, todėl pati SSRS, kartu ir LSSR, tėra pusiau valstybės – pirmasis ankstesnės valstybės nykimo požymis ar, kaip buvo sakoma tuometinėje teorinėje lektūroje, nuvalstybėjimas: „valstybės nykimo procesas tapatinamas su laipsnišku valstybės funkcijų perdavimu visuomeninėms organizavimosi

Vilnius: Mintis, 1967, p. 9, 18. Juozas Bulavas, kiek subtiliau pristatantis ir nagrinėjantis būtent buržuazinę valstybę, taip pat traktuoja ją kaip atgyvenusių politinę santvarką: Juozas Bulavas, *Buržuazinių valstybių konstituciniai institutai*, Vilnius: Mintis, 1968; Juozas Bulavas, *Buržuazinių valstybių formos ir režimai*, Vilnius: Mintis, 1966.

⁹ Andrius Bulota ir kt., *Tarybinės valstybės ir teisės pagrindai*, Kaunas: Šviesa, 1975, p. 5.

¹⁰ Kęstutis Lapinskas ir kt., *Tarybinė valstybinė teisė*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 60–63.

formoms. [...] pagal šią koncepciją visuomeninė komunistinė savivalda, kaip nepolitinė visuomenės organizavimosi forma, atsiranda socializmo sąlygomis, nors ir be valstybės pastangų, tačiau šalia valstybės¹¹. Turint omenyje, kad pati valstybė tėra „klasinio viešpatavimo organas“¹², nuvalstybėjimą pirmiausia derėtų suprasti kaip bet kokios prievartinės, slopinančios valdžios mažėjimą ir žmogaus veiklos suvisuomeninimą, kuris, pasak Adolfo Gasiūno, savo turiniu yra ekonominis uždavinys. Pagrindinius tokius „valstybės“ sampratos akcentus užčiuopti ir išryškinti nesunku: valstybė yra (a) politinis, t. y. prievartą kuriantis, darinys, (b) priešiškas siektinai nevaržomai visuomeninei būklei, kuri (c) pasireiškia kaip teisingų ekonominių santykių sukūrimas, lemiantis laisvą pilietinę veiklą ir panaikinanti bet koki išnaudojimą.

Bene išsamiausiai ir subtiliausiai ši sovietinė valstybės doktrina buvo išplėta Albino Lozuraičio veikale *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai*. Pradedamas nuo tezės, kad „ekonominė visuomenės struktūra yra visų socialinių santykių ir socialinės veiklos pamatas“¹³, jis valstybę apibūdino kaip nuo ekonominės visuomenės veiklos priklausantį socialinį institutą. Tai reiškia, kad: a) valstybė yra tik antrinis darinys ekonominių santykių atžvilgiu; b) ji galima tik tam tikru gamybos istorinės raidos tarpsniu (palyginimui – „valstybė nėra amžina, buvo laikas, kai valstybės nebuvo, ir ateis laikas, kai ji išnyks“¹⁴); c) valstybė yra visuomenės suskilimo į klases padarinys; d) valstybė yra „privatais gamintojais tapusių individų bendro intereso išraiška“¹⁵. Tad beklasė visuomenė iš esmės yra ir „bevalstybinė“ visuomenė, suvokianti savo vienybę ir neribojama jokios išorinės prievartos mechanizmų. Todėl, kaip rašė Kęstutis Domaševičius, „pirmajame socialistinės vystymosi etape išnyko tik priešišku klasių slopinimo funkcija. [...] valstybės pagrindinės funkcijos, toliau besivystydamos, išlieka iki visiškos komunizmo pergalės, iki bendraliaudies valstybės peraugimo į visuomeninę komunistinę savivaldą“¹⁶.

Kita vertus, svarbu atkreipti dėmesį, kad šalia šio griežto ekonomistinio valstybės apibrėžimo yra naudojamas legalistinis – valstybė taip pat yra „tam tikroje teritorijoje gyvenančių žmonių organizacija, kuri remiasi

viešąja valdžia“¹⁷. Kitaip sakant, institucionalizuojantis sovietinei sistemai, taip ir nesugebėta realiai panaikinti valstybės kaip viešpatavimo, ir šalia jau minėtos anti-valstybinės koncepcijos pradeda ryškėti kita, artima legalistinei. Dar 1950 m. pirmą kartą viešuosiuose tekstuose pasirodo „minimalistinis“ valstybės kaip šalies apibrėžimas: valstybė *politine-geografinė prasme* (valstybė-šalis) – „turi sienas, nuolat gyvenančius gyventojus ir valdžią, kuri atstovauja santykiuose su kitais dariniais“¹⁸. Ši sovietizuota legalistinė valstybės samprata, kalbėdama apie prievartinį valstybės pobūdį, taip pat pabrėžia jos organizacinę specifiką, kiek paradoksaliai sugrįždama prie taip kritikuotų Lenino „buržuazinių“ valstybės atributų: ji tampa „visa apimanti liaudies organizacija“, „turi specialų jėgos ir prievartos aparatą“, jos „nurodymai turi visiems šalies gyventojams privalomą juridinę galią“, ji „nėra pavaldi jokiai kitai valdžiai, t. y. turi *suverenitetą*, kuris reiškia teisę savarankiškai tvarkyti savo vidaus ir užsienio reikalus“¹⁹.

Minėtas apibrėžimas, jungiantis organizacinę ir klasinę valstybės prigimtį, ir yra naudojamas bei įtvirtinamas *Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje*. Pabrėžtina, kad šiuo atveju klasinė valstybės samprata transformuojama teigiant, jog valstybė turi tam tikro savarankiškumo bazės atžvilgiu²⁰. Svarbiausiu jos požymiu tampa „a) ypatingų organų ir įstaigų sistema, atliekanti valstybės valdžios funkcijas; b) teisė, kurią sudaro tam tikra valstybės sankcionuotų normų sistema“²¹. Tokia valstybės samprata jau neapsiriboja marksistinės-lenininės antivalstybinės idėjos plėtote, bet, sekant Maskvos diktuojamomis madomis, ją revizuoja įtraukiant „buržuazinius“ valstybės elementus. Faktiškai sovietinės valstybės tikrovė buvo pripažinta kaip neišvengiama ir ilgalaikė, o kartu buvo ieškoma ir būdų ją legitimuoti. Tačiau tai buvo daroma ne siekiant apibrėžti politikos subjektą (realią politinę bendruomenę), bet pabrėžiant jos formaliąją pusę – biurokratinę struktūrą ir administracines funkcijas. Kodėl tai įvyko, pagrįstai atsakyti sunku, tačiau akivaizdu, kad anksčiau, brandžioji ir vėlyvoji, revizionistinė, komunistinė valstybės samprata suformavo dar vieną galimą nesutarimo takoskyrą net gana siaurame sovietinės politinės minties lauke. Ryškiausia jos skirtį galima apibūdinti kaip priešpriešą tarp leninistinio tikėjimo

Mintis, 1972, p. 37–38.

²⁰ Turbūt radikaliausią politinio ir asmeninio gyvenimo atsiejimą nuo ekonominio, t. y. tam tikros autonomijos pripažinimą, galima rasti jau minėtoje Lozuraičio knygoje. Čia ne tik pripažįstama subjektyvių veiksmų (politinio gyvenimo vaizdinių, asmeninių tikslų, savybių ir pan.) svarba valstybės raidai, bet ir teigiama, kad „socialiniai institutai yra formalioji socialinio gyvenimo pusė, iš kurios tam tikro savarankiškumo pripažinimo ir išauga politinė bei teisinė visuomenės pažinimo problematika“ (Albinas Lozuraitis, *op. cit.*, p. 116).

²¹ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 12, p. 40.

pasauline komunistine revoliucija bei valstybės nunykimu ir technokratinės-legalistinės koncepcijos, kuriai klausimas apie SSRS politinę prigimtį sprendžiamas iškeliant valstybės kaip administracinio aparato ir teisinės sistemos sampratą.

Taigi sovietmečiu Lietuvoje besiformavusią politinę mintį galima vertinti dvejopai. Viena vertus, komunistinė valstybės samprata gali būti matoma kaip (prievertinai) mėgdžiojanti „privalomas“ valstybingumo koncepcijas – didžioji dalis tariamai lietuviškos politinės minties buvo pažodinis sovietinių klasikų kartojimas. Kita vertus, galima užčiuopti „silpną“ ir „stiprų“ tęstinumą. „Silpną“ ta prasme, kad lietuviškas radikalai kairysis politinis žodynas iki 1945 m. egzistavo, tačiau buvo gana stipriai marginalizuotas, kalbant apie marksistinių-leninistinių jo variantą, arba nuslopintas bei ne toks aktualus, kalbant apie socialdemokratinę valstybės koncepciją. Kurį laiką būtent kairioji mintis Lietuvoje diegė antivalstybinę valstybės sampratą, kuri sovietmečiu tapo dominuojančia, bet realiai niekada neįgyvendinta. Kur kas reikšmingesnis „stiprus“ tęstinumas, legalistinė valstybės interpretacija, kuri gali būti paaiškinta ne tiek sąmoningu noru sekti tarpukario Lietuvos legalistais, kiek Maskvos pastangomis įdiegti legalistinę paradigmą visoje SSRS, taip siekiant įteisinti sovietinį valdymą ne tik kaip patį teisingiausią, bet ir kaip teisėtą. Ši interpretacija neturėtų būti suprantama kaip antisovietinė ir dažniausiai yra neatskiriama nuo sovietinių sąvokų ir dogmų, tačiau gana aiškiai implikavo valstybę kaip visuomeninę organizaciją ir kartu pabrėžė administracinę-juridinę jos pusę. Valstybė veikė kaip neišvengiama juridinė tikrovė, turėjusi savo teritoriją (kraštą), gyventojus (liaudį) ir suvereną (proletariatą bei komunistų partiją), tačiau, prieštaraujant lenininiams principams, iš tokio tipo sovietinio mintijimo buvo pašalinta utopinė valstybės panaikinimo dimensija – per amžius gyvuoti turėjo „Tarybų Lietuva“.

TRADICIJOS REVIZIJOS IŠEIVIJOJE

Bostoniškosios enciklopedijos valstybės apibrėžimas, pripažįstantis sąvokos daugiariopiškumą, buvo ne tik anksčiau aptartos tarpukario diskusijos aidas, bet ir reali išėivijos patirtis. Ji pirmiausia reiškėsi kaip dviejų srovių – katalikiškosios ir liberaliosios – polemika, nors iš dalies tęsė dar tarpukariu pradėtas plėtoti mintis. Ypač naujomis sąlygomis, taigi su naujais klausimais

susiduriantis politinis kalbėjimas ryškus katalikiškoje mintyje. Ji bandė plėtoti organiškiosios politinės minties tradiciją, atsižvelgiant į tai, kad faktiškai nepriklausomos Lietuvos valstybės nebebuvo (tad daug dėmesio skirta galimiems Lietuvos atstatymo projektams), egzilio lietuviai turėjo spręsti savo kultūrinio tęstinumo bei faktinės politikos klausimą (tad didelę svarbą turėjo tautinių išėivijos išipareigojimų svarstybos) ir nuosekliai plėtoti demokratijos kaip priešiško bet kuriam totalitarizmui problematiką. Vienas geriausių tokios naujomis sąlygomis tęsiamų darbų pavyzdys – studija *Į pilnutinę demokratiją*.

Šis veikalas toliau plėtoja svarbiausias katalikiškos valstybės sampratos tezes, tik kiek perdėlioiant akcentus. Tradiciškai šios sampratos centre, kaip ir visame Katalikų Bažnyčios socialiniame mokyme, atsiduria asmuo. Jau pirmajame veikalo *Į pilnutinę demokratiją* skyriuje „Valstybė ir kultūra“ pabrėžiama, kad „kultūros ir religijos sritis yra ypatingai glaudžiai susijusi su

Benigna Kasparavičiūtė. Proshloe. 2014. Kartonas, mišri technika

¹¹ Adolfas Gasiūnas, „Kai kurie metodologiniai valstybės nunykimo teorijos klausimai“, in: *Problemos*, 1979, Nr. 23, p. 15–25.

¹² Česlovas Kalenda, *op. cit.*, p. 110.

¹³ Albinas Lozuraitis, *Metodologiniai marksistinės socialinės filosofijos bruožai*, Vilnius: Mintis, 1986, p. 104–106.

¹⁴ Kęstutis Domaševičius ir kt., *op. cit.*, p. 5.

¹⁵ Albinas Lozuraitis, *op. cit.*, p. 108.

¹⁶ Kęstutis Domaševičius ir kt., *op. cit.*, p. 26.

¹⁷ *Ibid.*, p. 112.

¹⁸ *Ibid.*, p. 84–85.

¹⁹ Nikolajus Aleksandrovas ir kt., *Valstybės ir teisės teorija*, Vilnius:

žmogaus asmeniu“, ir toliau visa demokratijos (kaip ir anksčiau valstybės) idėja plėtojama siekiant pabrėžti jos svarbą žmogaus asmenybės tobulėjimui²². Antra, kaip ir tarpukariu, čia aiškiai išskiriama įtampa tarp žemiškosios ir dangiškosios karalystės, kur „šio pasaulio karalystėje asmuo paverstas valdžios vergu. Ne šio pasaulio karalystėje asmuo yra tos karalystės kūrėjas. [Tačiau šio pasaulio] karalystė pradeda kurti nuo piliečio asmens dvasios perdėbimo. Ne nuo tavęs ir jo, bet nuo manęs“²³. Tad išryškina utopinė dimensija – geriausia galima valstybė realizuojama per kiekvieno asmens vertę pripažįstančią santvarką, demokratija, tačiau demokratija siektina ne kaip savaiminis tikslas, bet kaip priemonė, kuri sudaro žmogui sąlygas siekti asmenybės tobulėjimo. Trečia, pripažįstama, kad tautinė valstybė yra unikali politijos forma, kuri kokybiškai pranašesnė už ankstesnes – jei anksčiau galima buvo kalbėti tik apie „valstybinę sąmonę“²⁴, kuri sietina su viešpataujančiu/-iais, tai moderni valstybė iškelia „tautinę sąmonę“, kuri pagrįsta visuotinės lygybės principu.

Svarbu pastebėti, kad netekus valstybės ir bandant išlaikyti savo kultūrinę bei politinę tapatybę, ypač daug dėmesio skiriama valstybės ir tautos santykiui. Toliau pabrėžiant skirtį tarp natūralios tautos, kurios pagrindą sudaro žmogus, ir racionaliai organizuotos valstybės, tenkinančios individo poreikius, tautos ir valstybės sampratas bei jų tarpusavio santykių bandoma nuskaidyti dar aiškiau. Valstybė čia yra tik būdas užtikrinti šiuolaikinių visuomenės sugyvenimą: „valstybė yra formalinė organizacija. [...] valstybė taip pat atitinka žmogaus visuomeninę prigimtį: visuomeninis gyvenimas neįmanomas be tam tikros tvarkos, kuriai palaikyti reikia valdžios“²⁵. Kitaip sakant, ji čia jau suprantama kaip autonomiškas darinys, kuris turi sukurti sąlygas asmens ir tautos gerovei, tačiau jos organiška sąsaja su pačia tauta nebėra tokia būtina kaip tarpukariu. Kita vertus, pabrėžiant transcendentinės žmogaus prigimties pirmumą prieš bet kokią žemišką valdžią, kur kas didesnė reikšmė skiriama tautos kaip prigimtinės bendruomenės problematikai. Ji būtinai reikia turėti omenyje kalbant apie savarankiškos valstybės netekusias tautas, kurios bent jau nori išlaikyti savo tapatybę: „tobula tautinė organizacija ir yra ne kas kita kaip valstybė, kuri suteikia tautai ne tik regimą organizaciją, bet ir priemonių suverenitui vykdyti“²⁶. Panašiai kunigas Vytautas Jonas Bagdanavičius savo veikle *Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė* teigia, kad „visi sutiks, kad tauta yra kažkas pirmesnio negu valstybė. [...] „pirmiausia yra būti negu veikti, taip pirmiau yra tauta negu valstybė“ [cituojamas kunigas Vaškys]. Valstybės organizacija yra tobuliausia planingo veikimo apraška, dėl to natūralu, jei tauta siekia turėti savo valstybę“²⁷.

Kiek kitokia valstybės samprata buvo plėtojama lietuviškųjų liberalų. Kaip ir tarpukario moderniosios doktrinos, liberalai aiškiai suvokė valstybės kaip specifinės institucijos

²² [pilnutinę demokratiją: Svarstymai apie valstybės pagrindus, Detroitas: LFB sambūris, 1958, p. 7–8.

²³ Juozas Brazaitis, „Dvi karalystės“, in: *Aidai*, 1952, Nr. 10, p. 437. Panaši įtampa tarp senosios ir naujosios valstybės sampratos atskleidžiama Broniaus Kazlausko straipsnyje: Bronis Kaslas, „Modernios valstybės sąvokos raida“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 6, Roma, 1969, p. 155–167.

²⁴ Zenonas Ivinskis, „Lietuvių tautos valstybinės sąmonės etapai“, in: *Aidai*, 1947, Nr. 1, p. 10–13.

²⁵ Juozas Girnius, *Tauta ir tautinė ištikimybė*, Chicago: [laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti], 1961, p. 37–38.

²⁶ [pilnutinę demokratiją, p. 41. Panašiai akcentus sudea Juozas Girnius, „Dėl „tautininkų“ ir „valstybininkų“, in: *Aidai*, 1968, Nr. 8, p. 376–378.

²⁷ Vytautas Jonas Bagdanavičius, *Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė: Paskaitų kursas Čikagos pedagoginiam lituanistikos institutui*, Čikaga, 1977, p. 32.

savarankiškumą. Bene aiškiausiai liberali – autonomiškos, pirmiausia nuo visuomenės atskirtos – valstybės koncepcija, buvo išplėtotą rinkinyje *Lietuviškasis liberalizmas*, kur Algimantas Gureckas apibrėžia valstybę kaip prievartos aparatą vykdyti teisę²⁸. Čia ne tik galima išgirsti liberalistinę „minimalios valstybės“ interpretaciją, kurioje teisei įgyvendinti būtinos tam tikros valstybinės institucijos (taip atsiribojant nuo anarchijos, kaip antipodo valstybiniam gyvenimui), bet, – ir tai kur kas svarbiau polemizuojant su katalikiškąja mintimi, – paneigiama tautos kaip vienintelės nulemančios valstybės egzistavimą reikšmė. Tam nereikia kultūriškai specifinio darinio, o pakanka save apibrėžiančios, su kuo nors tapatinančios ir lojalios daugumos. Tokia interpretacija gana lengvai leidžia pagrįsti pasaulinės valstybės koncepciją – netekus valstybės kaip kultūrinės tapatybės vedinio sampratos ir traktuojant ją kaip efektyvią organizaciją, ją galima užpildyti tokiu „substratu“ kaip žmonija, o pats globalus valdymas siekiant bendrų teisinių principų – racionaliai pagrįstas, todėl ir galimas dalykas.

Į tokią liberalią valstybės conceptualizaciją galima žiūrėti dvejai. Viena vertus, tai gana naujoviška – iki tol jokia reikšmingesnė politinė grupė Lietuvoje nesiskelbė esanti liberali ir savo svarstymu negrindė šios ideologijos postulatais. Tai nestebina – kitaip negu aplink *Ateitį* besiburiantys katalikai, didelę dalį veikiausių liberaliųjų išsivijusių ideologų sudarė gana jauni intelektualai, savo politinę pasaulėvoką ugė JAV (kai tuo tarpu įtakingiausi katalikų intelektualai studijavo ir neretai jau buvo žinomi Lietuvoje). Kita vertus, ji rėmėsi modernistine valstybės paradigma, kuri buvo būdinga ir tarpukario liaudininkams bei, kai kuriais atvejais, tautininkams. Pavyzdžiui, buvęs Lietuvos tautininkų sąjungos generalinis sekretorius, išsivijęs prie santariečių prisijungęs Vincas Rastenis nurodo, kad valstybė „gali būti ir tautos organizacija [tautininkiškoji ir iš dalies organiškoji koncepcija]“, tačiau greta šios tautininkiškos koncepcijos pripažįstama ir nuolat naudojama legalistinė valstybės samprata: „valstybė yra tam tikros teritorijos gyventojų valdymo ar valdomosi organizacija“, kuri ne tik apima visas kitas organizuotas bendravimo formas, bet ir pati savarankiškai gali tapti politinės bendruomenės steigimosi sąlyga nepriklausomai nuo jų kultūrinės savivokos. Pavyzdžiui, pasak Vinco Rastenio, „siekdami savo prigimties polinkių žmonės būriuojasi ne vien tautomis (ar gentimis), bet ir valstybėmis“²⁹.

²⁸ Algimantas Gureckas, „Liberalizmas ir tautinės valstybės idėja“ in: *Lietuviškasis liberalizmas*, redagavo Vytautas Kavolis, Vilnius: Versus aureus, 2008², p. 165–190.

²⁹ Vincas Rastenis, „Lietuvių nacionalizmas“, in: *Akiračiai*, 1979, Nr. 9, p. 6.

³⁰ Stasys Yla, „Lietuvos nacionalizmas liberalizmo ženkle“, in: *Aidai*,

Šio tautininkų suliberalėjimo nereikėtų traktuoti kaip netikėto ir išskirtinio, kraštutinį tautininkiškumą faktiškai atmetus dėl nacionalsocialistinės Vokietijos politikos patirties. Dar 1955 m. savo straipsnių cikle kunigas Stasys Yla pastebėjo ir kritikavo vadinamosios liberaliosios ir tautinės srovių bendradarbiavimą. Mūsų straipsnio požiūriu ypač svarbi jo pastaba apie kertinę valstybės sampratos kaitą abiejų srovių mintyje. Kalbėdamas apie kai kurių išsivijusių politinę laikyseną ir veiklos tikslą jis nurodo, kad „anksčiau tokie motyvai buvo valstybinė visuma bei valstybinės organizacijos pirmumas, vėliau „valstybinio prado“ užsienyje pirmumas ir tęstinumas, o nūnai [tik] Kraštas“³⁰. Pateikdamas šiuos samprotavimus jis atkreipia dėmesį į tai, kad, netekus valstybės ir nesutariant dėl ją reprezentuojančio organo užsienyje (ka ir kalbėti apie problemišką tautos reprezentaciją realiai negyvenant Lietuvoje), moderni politinė paradigma į jos vietą įstato skirtingus fenomenus, kurie suprantami kaip polinio veikimo motyvas. Ylai tai rašant politinio rūpesčių objektu jau buvo ne valstybė, o tik geografinis kraštas. Kaip atvirai rašė vienas iš šios koncepcijos šalininkų Algis Skaidra: „Krašto primato sąvoka mums nėra tik kokia teisinė, formalinė ar propagandinė norma, bet tai neišvengiamas ir vienintelis visos tautos likimas ir ateities užtikrinimo kelias“³¹. Kraštas įsivaizduojamas kaip aiškiai neapibrėžtas tikslas, prarastas (tautininkų atveju) ar teisiškai nebūtinis (liberalų atveju) tautinės valstybės substitutas. Panašu, kad Lietuvos okupacijos faktą traktuojant kaip *nevalstybinę* tikrovę ir bandant nustatyti savo santykį su Lietuva, būtent krašto – politiškai neapibrėžtas, bet su asmeniu susietas ir teritoriškai apibrėžtas darinys – tapo priimtinausiu valstybės pakaitalu. Net pati „valstybė“ apskritai tampa retai vartojama sąvoka ir jau 1954 m. jaunas Vytautas Kavolis rašė, kad „jaučiamės įsipareigoję kovoti dėl mūsų Krašto išvadavimo“³². Tačiau panašu, kad sąmoningai vengta minėti kovą dėl valstybės nepriklausomybės ar apskritai kalbėti apie valstybę kaip siektiną politinę tikrovę.

Nenuostabu, kad toks santykinis valstybės conceptualizacijos būdų pliuralizmas, dalinis atsisakymas ir, nemažiau svarbu, praktinis partinis susiskaldymas leido įteisinti ir net bandyti institucionalizuoti labai skirtingas valstybės sampratas, kurių buvimą atvirai pripažino Kajetonas Čeginskas *Lietuvių enciklopedijoje*. Užuoat pabandęs nurodyti valstybės koncepcijos reikšmę, jis nurodė pliuralistinį jos supratimą ir neapibrėžtumus. Atrodo, kad vienintelis būdas pateiktas

1955, Nr. 9, p. 364.

³¹ *Ibid.*, p. 361.

³² Vytautas Kavolis, „Tremties tikrovė ir keliai į lietuviškumą“, in: Vytautas Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias: Publicistikos straipsniai (1951–1965)*, sudarytojai Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 109.

Benigna Kasparavičiūtė. Proshloe. 2014. Kartonas, mišri technika

ti „objektyvų“ valstybės apibrėžimą tapo sudėti visus įmanomus valstybės atributus, šitaip nueinant radikaliai priešingu keliu nei vienmatė marksistinė valstybės samprata.

SAJŪDŽIO PASIRINKIMAI

Tiesą pasakius, šio skyrelio antraštinis teiginys „pasirinkimai“ yra kiek per drąsus ir ne visiškai tikslus. Derėtų pripažinti, kad išėvijios mintis buvo arba apskritai nežinoma, arba pažįstama tik paviršutiniškai, arba suvokiama kaip kritikuotina, tad viešajame diskurse, mintijime ir kalboje buvo išsakijusios sovietinės politinės sąvokos ir sampratos. Negelbėja ir išlygos dėl ezopinės kalbos ar vadinamųjų „perkūnsargių“, manieringų nusilenkimų sovietų klasikams – viešojoje erdvėje būtent sovietinė politinė mintis buvo nuolat kartojama ir reikėjo nemenkos valios, proto ir (neretai) drąsos, kad ji nebūtų pripažinta kaip vienintelė teisinga ar pasiūlytos nuoseklios alternatyvos. Net sąmoningai atmetant esminės komunistinės ideologijos tezes ir norint formuoti kitokią mintį būtų reikėję kitų žinojimo šaltinių, kurių praktiškai nebuvo kaip pasiekti. Todėl kalbant apie Sąjūdį reikia turėti omenyje, jog dalis Inicijatyvinės grupės narių, perestrojkos rėmėjų su komunistiniu režimu buvo „susaištyti“ ne tik instituciškai, bet ir idejiškai – sąjūdininkai žaidė pagal perestrojkos taisykles, pasiremami jos ar ankstesniu sovietiniu politiniu žinojimu ir žodynu. Klausimas, kaip atskirti autentiško, diplomatiško, apsimestinio ar konjunktūrinio kalbėjimo apie valstybę formas, be abejo, yra svarbus, tačiau čia užuot siekė atskleisti tikras ar menamas viešųjų asmenų intencijas, teketiname parodyti, kaip buvo formuluojama politikos idėja.

Nesunku parodyti paradigmą pluralizmą kalbant apie politiką ar vartojant valstybės terminą, kuris pasireiškė jau pirmaisiais Sąjūdžio veiklos mėnesiais. Bene ryškiausia tokio „paradigminio chaoso“ iliustracija laikytinas Steigiamasis Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) suvažiavimas – plota ne tik skirtingiems žmonėms, ne tik skirtingiems kritikos aspektams, bet ir skirtingoms politikos sampratom. Pradėkime nuo paprasto konstatavimo, kad „valstybės“ sąvoka buvo skirtingai išsiskverbusi į kalbą, tačiau greta jos funkcionavo kiti terminai, išreiškiantys politiką, tarp kurių buvo šalis, kraštas, respublika, Tėvynė ar Tėviškė³³. Sąvokos pasirinkimas dažniausiai atitikdavo kalbančiojo temą

ir santykį su sovietų valdžia. Taip nostalgiskas-poetinis kalbėjimas dažnai referuodavo į Tėvynę (pavyzdžiui: „Tai mūsų tėvynės balsas. Mes išgirdome jį ir ryžomės savo didžiajam šuoliui“³⁴); asmenys, stipriai susiję su sovietine sistema, kur kas labiau buvo linkę vartoti šalies, krašto ir respublikos sąvokas (pavyzdžiui: „visos tautinės mažumos, gyvenančios mūsų Respublikoje, be išlygų sutinka beveik su visais mūsų programos punktais“, „mes siūlome įteisinti realų savininką [...] Respublikos liaudies asmenyje“, „Respublikos suverenumo, ekonominio, kultūrinio, technologinio, mokslinio suverenumo stiprinimo garantijos“³⁵ ir t. t.). Pažymėtina, kad šalis dažniausiai reiškė visą SSRS, kraštas – Lietuvos teritoriją, o Respublika – tam tikrą administracinę darinių SSRS viduje. Tokia samprata net lėmė gana paradoksalų Sąjūdžio dalyvio santykį su savo/mūsų šalimi/valstybe: vieniems tai galėjo būti visa SSRS, kitiems – tik LSSR.

Pačios valstybės sampratos semantinis laukas leidžia ją interpretuoti kaip būdingą dviem paradigmoms. Pirmoji galėtų būti įvardyta kaip minimalistinė – valstybė yra apibrėžta teritorija, turinti gyventojus ir valdžią. Tokia siaura valstybės samprata turi tam tikrų konotacijų su tarpukario legalistine samprata, tačiau veikia kitokiame semantiniame lauke ir veikia turėtų būti siejama su postalinine organizacine valstybės samprata – valstybė yra organizuotas ir apibrėžtas darinys, o jo statusas, santykis su kitais dariniais nėra reikšmingas klausimas. Tokia valstybės samprata tapati sovietinei respublikos kaip tam tikro administracinio vieneto interpretacijai. Nenuostabu, kad suteikiama proga stebėtis realiu valstybės efemeriškumu: „Mes iš tikrųjų esame teritorija; valstybė, kurioje gyvename, neatitinka savo pavadinimo: Lietuva yra toks pat nacionalinis darinys kaip ir Jakutija“³⁶.

Tokio politikos konceptualizavimo skirtumą gerai iliustruoja Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio ištara. Brazauskui Lietuva pirmiausia yra *republika*, atitinkanti organizacinę valstybės sampratą. Šia prasme respubliką derėtų suprasti kaip „valstybę be valstybingumo“. Šis būdas apibrėžti Lietuvą matėsi nuo pat 1988 m., jam tik ką tapus LKP pirmininku: „mes paskelbėme respublikinės ūkiskaitos programą, kurią visi bendrai privalome aktyviai įgyvendinti. Mes siekiame valstybingumo sąjunginės sutarties pagrindu. Bus stiprios Sąjungon įeinančios respublikos – bus stipri Sąjunga“³⁷. Politija tėra realiai veikianti Tarybų

Lietuvos politinė sistema, t. y. viskas, kas formaliai organizuota kaip valstybė ir yra valstybė. Tuo tarpu Landsbergis dažniausiai vartojo formalią respublikos sampratą ir tik vėliau tarsi sąmoningai vengia Lietuvos politiką apibūdinančių sąvokų, nors ir ne kartą ironiškai kalbama apie šalį, turint omenyje Sovietų Sąjungą, ar kraštą, kalbant apie Lietuvą (pavyzdžiui, Gorbačiovas „dabar yra sveikinamas tolimose šalyse už tai, kad atnešė viltį, kad despotų šalis [TSRS] nesugriaus pasaulio“³⁸). Valstybės kaip darinio minėjimas jam aiškiai asocijuojasi tik su nepriklausomybės turėjimu, taip deklaruojant ne tik formalia, bet ir normatyvinę respublikos bei valstybės skirtį: „lyg mes būtume valstybė. Mes užmirštame, kad mes dar tokia nesame. [...] Mums reikia rūpintis mūsų krašto žmonėmis, kurie dabar tarauja už mūsų Respublikos ribų“³⁹. Taigi nors Landsbergio žodyne valstybė taip pat pirmiausia reiškiasi kaip organizacinis darinys, tačiau jis turi vieną esminį Brazausko praleidžiamą dėmenį – nepriklausomybę, gebėjimą pačiai spręsti savo reikalus. Taip Lietuvos valstybė yra buvęs ir galbūt būsimas politinis subjektas, tačiau kol kas toks nesantis.

Kita vertus, galima kalbėti ir apie šias, iš pirmo žvilgsnio skirtingas, sampratas vienijantį dėmenį – suvereniteto sąvoką⁴⁰. Abiem pusėms priimtina (nors neabejotinai skirtingai suprantama) valstybinio suverenumo idėja Steigiamajame Sąjūdžio suvažiavime nuskambėjo iš teisininkų lūpų (pirmiausia Kazimiero Motiekos ir Juozo Bulavo) ir iš esmės sutampa su Römerio plėtotą valstybės koncepcija⁴¹. LPS Steigiamajame suvažiavime jie šalia valstybės (jau aiškiai priešinos tik administruojančiai respublikai) taip pat prabilo apie tokias legalistines sampratas kaip piliečiai ir suverenitetas: „Šiame straipsnyje mums siūlomas štai koks apibrėžimas: „Lietuvos TSR yra suvereni tarybinė socialistinė respublika. [...] Ekonominis suverenite-

tas gerai, bet jeigu bus tokia suvereniteto sąvoka, mes vėl nieko neturėsime. Aš siūlau konkrečiai šitą straipsnį suformuluoti taip: Lietuvos TSR yra suvereni tarybinė socialistinė valstybė“⁴². Pabrėžtina, kad toks valstybės nusakymo būdas nebuvo išimtis, o veikiau naujai pripažįstama teisinės teorijos formulotė. Jau 1989 m. pasirodo specializuotas vadovėlis teisininkams, kurio struktūra ir kai kurios idėjos glaudžiai siejasi su ankstesniais (pradedama nuo marksistinės valstybės sampratos pristatymo, nurodoma jos ekonominė prigimtis), tačiau čia aiškiai matomas ne klasinis, o pozityvistinis valstybės kaip piliečių sukurto ir teisę kuriančio darinio supratimas: „valstybė yra teritorinė politinė valdžios organizacija, [jai] kaip politinei organizacijai, būdingas suverenitetas. Valstybės suverenitetas yra tai, kad valstybė sprendžia ir tvarko savo reikalus savarankiškai ir nepriklausomai nuo jokios kitos valdžios“⁴³. Valstybės sampratos interpretacija pirmiausia legalistinės tradicijos sąvokomis galiausiai buvo išreikšta 1990 m., rinkiminėse programose į AT. Buvo atvirai teigta, kad

48430

Benigna Kasparavičiūtė. Proshloe. 2014. Kartonas, mišri technika

„laisva valstybė yra tokia valstybė, kurios gyvenimas yra tvarkomas remiantis piliečių įstatymais“. Vienintelė dalis, kuri atvirai kalbėjo apie valstybę, taip ir buvo pavadinta: „Valstybė ir teisė“. Taigi svarbiausias dalykas steigiant valstybę yra juridinės normos, kurios atkurtą Lietuvą kaip teisinę, istorinę ir (geo)politinę tikrovę. Visi kiti būdai konceptualizuoti valstybę – pradedant organiškumu ir baigiant marksistiniu – buvo nustumti į šalį. Tikėtina, kad to priežasčių būta labai įvairių. Taip tautininkiškas diskursas galėjo būti laikomas pernelyg radikalus, marksistinis – represyvus ir atgyvenęs, organiškasis-katalikiškasis buvo tiesiog užmirštas⁴⁴.

Taigi kalbant apie Sąjūdžio politinės minties struktūrą, tenka konstatuoti, kad ji pirmiausia buvo legalistinė. Legalizmas čia padėjo sintetinti mažiausiai dvi modernias žiūras. Viena vertus, ji atitiko transformuotą marksistinę valstybės sampratą, kad ši esanti juridinė-administracinė institucija. Nebebuvo puoselėjama ambicija atsakyti valstybės, o pagrindinis klausimas buvo tik toks, kokiais juridiniais pagrindais respublika bus tvarkoma. Šia prasme suvereniteto sąvokos įvedimas ženklino tik formalų retorinį pokytį, nepadariusį esminio poveikio administracinei valstybės funkcijų sampratai. Kita vertus, legalistinė samprata padėjo realizuoti demokratinę-liaudininkišką tarpukario valstybės sampratą, nes pripažino abstrakčią juridinę valstybės prasmę kaip vienintelę tinkamą paradigmą. Suverenitetas tapo vieninteliu visų pripažįstamu valstybės buvimo elementu. Galima tik įtarti, kad tai sukūrė situaciją, kurioje politinis procesas redukuojamas į apibrėžtas teises normas, o pačios politinės teorijos diskusijos nebetenka prasmės, nes viskas išdėstyta konstituciniuose principuose, kuriuos tereikia pasirinkti ir aiškinti. Teorinis mąstymas apie valstybės būklę tampa arba individualios istorinės atminties įkaitu (režimo vertinimą lemia tik santykio su sovietiniu režimu atmintis) arba iki galo nesuvoktų dogmų kartojimu. Nenuostabu, kad dar 1993 m. išėivijos politologas Vytautas Stasys Vardys pastebėjo, jog „politinė diferenciacija Lietuvoje nebėra tikra prasme pasaulėžiūrinė, paremta religiniais ir mesianiškos ideologijos principais, kaip tai buvo nepriklausomybės laikotarpiu. Ji yra paremta sovietinio galvojimo tradicija iš vienos pusės ir posovietinio jos atsakymo bei revanšizmo iš kitos“⁴⁵.

⁴⁴ Tiesa, vėlyvojo sovietmečio diskusijose galima aptikti filosofiški, bet ne leninistiškai išsakomos valstybės sampratos elementų. Nors čia vengiama vartoti žodį „valstybė“, tačiau vartojamos iš esmės kitos sąvokos, pirmiausia *tauta* vietoj *liaudies* ir *žmogus* kaip politinis subjektas. Bene ryškiausi pavyzdžiai yra filosofo Romualdo Ozolo ištara. Jo politinės koncepcijos centre atsideria tauta, o ne valstybė, kuri tėra „tautos savitaiga“, ir pabrėžiama žmogaus reikšmė, pavyzdžiui: „Žmogus turi vėl išmokyti gyventi ne tik sau. [...] Na tik sau – sau ir kitam žmogui. Būtent žmogui, o ne administratoriui, būtent žmogui, o ne chimera. Kiekvienas žmogus yra didesnis už pačią didžiausią im-

(NESIBAIGIANČIOS) IŠVADOS

Siekdami rekonstruoti valstybės sąvokos atsiradimo, prasminės kaitos ir įtvirtinimo istoriją atsiduriame taške, kai istorija persilieja su dabartimi. Sąmoningai ar ne, ne tik vartojame Simono Daukanto pasiūlytą sąvoką politikai apibūdinti, bet taip pat jai, *valstybei*, suteikiame reikšmių, kurios buvo įdiegtos ugdymo ar saviugdos metu. Smalsus ateities idėjų istorikas galės nesunkiai žvilgtuoti į 2013 m. išleistą *Visuotinę lietuvių enciklopediją* ir konstatuoti, kad remiantis posovietine samprata valstybė – „aiškiai apibrėžtoje teritorijoje politiškai organizuota žmonių bendruomenė, kuri per įgyvendinamą suverenią viešąją valdžią yra susivienijusi bendriems konstituciniams gėriams saugoti“⁴⁶. Galbūt jis nepasibodės kiek „demokratiškesniu“ viki-pediniu aiškinimu ir valstybę apibrėš taip: „tam tikroje konkrečioje teritorijoje gyvuojanti politinė organizacija, turinti nuolatinę valdžią, nuolatinis gyventojus, apibrėžtą teritoriją ir suverenitetą“. Abiem atvejais jam teks konstatuoti, kad XXI a. Lietuvos pilietis, kalbėdamas apie valstybę, ją matė ir kaip politikos raiškos erdvę, ir kaip politiką įgyvendinantis subjektas; ir kaip piliečius, ir kaip valdžią; ir kaip autonomišką organizaciją, ir kaip subordinuotą „konstituciniams gėriams“; ir kaip tikslą, ir kaip įrankį. Kitaip sakant, neabejotinai matys prieštaravimus, kurie vers paaiškinimų ieškoti nepaprastai gyvose, nors ne visada apmąstomose ideologinėse diskusijose ir ginčuose.

Atsakymas į klausimą, kaip įmanoma, kad mums valstybė reiškia tiek daug (ir, kartu, dažnai nieko), gana paprastas – sakant „mes esame valstybė“, dažnai nepasakoma nieko. Demagogija, už kurios gali slypėti bet kas – nuo teiginio, kad tik Aš suvokiu ir įkūniu tikrąjį valstybės kaip aukštesnio socialinio darinio pašaukimą, iki įsitikinimo, kad valstybė turi tarnauti Mano asmeniniam ekonominiams interesams. Tad ši daugiskaita, kalbant apie *valstybės* vartotojus, nurodo į faktinį reikšmių pliuralizmą, su kuriuo galime susidurti bandydami rekonstruoti dabartinę valstybės sampratą. Dažniausiai jos realizuoja ir pratęsia anksčiau minėtas keturias lietuviško mintijimo apie politiką tradicijų trajektorijas: katalikiškąją, tautininkiškąją, liaudininkiškąją-liberaliąją ir kairiąją. Nesunku nurodyti, ką ir bandyta padaryti, kad kiekviena jų turi ne tik skirtingas prielaidas,

periją“ (Romualdas Ozolas, „Svarbiausi Sąjūdžio žodžiai: dora, protas, dvasia“, in: *Atgimimas*, 1988-09-16, Nr. 1, p. 2). Įdomu, kad pagrindinių šių minčių struktūrinių elementų galima rasti kur kas anksčiau formuluojant tezę „aš gyvenu čia ir žinau, ką daryti“, turint omenyje kultūriškai, istoriškai ir doroviškai įvietintą asmenį.

⁴⁵ Vytautas Stasys Vardys, *Lietuvos politinė kultūra ir laiko reikalavimai*, (L) *laisvė* žurnalo leidinys, Čikaga: „Draugo“ spaustuve, 1993, p. 7.

⁴⁶ Tomas Blinstrubis, „Valstybė“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 24, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p. 608–611.

bet ir galima praktines pasekmes, kurios neretai gana ryškiai reiškiasi ir Lietuvos politikoje. Pavyzdžiui, politikuojančias katalikas visada turėtų su baime imtis politikos, kuri kažkoku mastu visus niveliuodama, nori nenori, neigs, kad žmogus gali vystyti savo asmenį be valstybės išikišimo; politikuojančias liberalas su nepasitikėjimu stebės valstybę, reikalaujamas jai veikti pagal efektyvios įmonės dėsnius, bet nenorės į ją investuoti, nes ji gali paneigti jo laisvę rūpintis tik savimi ir, žinoma, toliau burbės dėl jos neefektyvumo; politikuojančias tautininkas anksčiau ar vėliau ištars, kad svarbiausia yra valstybinis mąstymas ir kurs institucinį aparatą, kuriame dirbs tik tikri (ir, žinoma, tariami) valstybininkai, nuolat kovojantys su nevalstybininkais; politikuojančias kairysis valstybę matys kaip biurokratinį antstatą ir priespaudos įrankį, kuris bus naudojamas pačiam įrankiui neigti, taip valdingai skelbiant nesibaigiančią kovą bet kurioms valdymo apraiškoms.

Būtų per drąsu tvirtinti, kad kuri nors iš šių perspektyvų dominuoja, bet faktas tas, kad jos visos vis dar yra. Tikroji Lietuvos politinė įtampa gal ir yra ta, kad nedominuoja nė viena jų ir nuolat jaučiama įtampa tarp troškimo turėti savo lietuvišką valstybę ir įtikėtos baimės prieš valstybę kaip nepataisomai represyvią instituciją. Nuolat kovojama su liberalia/tautine/katalikiška/sovie-

tine valstybe dėl liberalios/tautinės/katalikiškos valstybės ar neokairiosios ne-valstybės. Tariamoms bei visada laikinos pergalės išikūnija kaip veik atsitiktinių politinių konjunktūrų išdava ir nugalėtojų euforiškai šūksniai nuslopsta miniai palinkus prie kitos bendrosios mados ar išvydus naujų, blogai valstybiškų, priešų.

Visas straipsnių ciklas toli gražu nebuvo pasmerkti, nuosekliai pagrįsti ar išteisinti bent viena šių nuostatų ir kelių, nors kai kurie jų autoriui neabejotinai yra patrauklesni už kitus. Turimos ir ginamos (ar puolamos) valstybės sampratos suvokimas yra savo socialinės-politinės tarnystės krypties pripažinimas, nes, kaip kadaise dainavo Bobas Dylanas, „Tu turi kam nors tarnauti. / Tai gali būti velnias arba Viešpats, / Vis tiek tu turi kam nors tarnauti“. Tad, pirmiausia, prisipažinus, kuo ir kodėl sekama, skatinama be baimės ir be nutylėjimų išipareigoti šiai tarnystei, net jei ji būtų iš esmės šėtoniška – neigianti asmenį, individą, laisvę ar pačią valstybę. Tik taip gali būti iš tiesų kritiškai, sąmoningai ir sąžiningai suprasta, kur einama, kur vedama ir ko šiame nesibaigiančios ideologizacijos kelyje atsisa-koma, nes visada ko nors atsisa-koma – dviem keliais tuo pat metu nenuėisi. Ir galbūt tuomet net užteks išminties pasiūlyti, o gal tiesiog protingai pasirinkti kai ką geriau. ❧